

Kapitalist Yol: Karl Marx'tan Ben Okri'ye Piyasa Bilmecesi*

"The Capitalist Road: The Riddle of the Market from Karl Marx to Ben Okri",
Literature and the Economics of Liberty, Ed. Paul Cantor - Stephen Cox,
Ludwig von Mises Institute, Auburn, AL, 2010.

Chandran Kukathas*

Çeviri: Mustafa Acar**

*Prof. Kukathas London School of Economics [Londra İktisat Okulu]'nın Yönetim Bölümü'nde Siyaset Teorisi Kürsüsü Başkanı olarak görev yapmaktadır. *Hayek ve Modern Liberalizm* (Oxford University Press, 1989) ve *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom* [Liberal Takımadalar: Bir Çeşitlilik ve Özgürlük Teorisi] (Oxford University Press, 2003) adlı kitapların yazarıdır.

**Prof. Acar Necmettin Erbakan Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi olup, *Milletlerin Zenginliği* (A. Smith), *Tercih Özgürlüğü* (M. Friedman), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (J. Schumpeter), *Anti-Kapitalist Safsatalar* (R. Zitelmann) ve *Eşitlikçilik* (M. Rothbard) gibi önemli eserlerin mütercimidir. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 30, Sayı: 117, Kış 2025, ss. 1-24.

Her değeri tartışmaya açan, âşına yaşam formlarını fesheden, katı olan her şeyi eritip buharlaştıran ya da pembe diziye dönüştüren kapitalizmdir; ama bu tür sürekli devrimlerin beraberinde getirdiği insani kaygı, nostalji ve aşağılanmaya kolay kolay dayanamaz ve bununla ilgilenmek üzere, -tam da altını oymakla meşgul olduğu- kültür denen şeye ihtiyaç duyar. Matthew Arnold'un hayal ettiği her şeyden daha parçalı, eklektik, demotik, kozmopolit bir kültür üretmek geç kapitalizmin mantığındadır; oysaki bu kültür onun Arnoldcu öncülleri için tam bir skandaldır. Postmodernizm basitçe bu çelişkiyi tersine çevirerek sistemin metafizik, monolojik yönlerini kendi heterojenliğinden bir şeyle ortadan kaldırmaya çalışır. En duygusuz haliyle, bu tür teoriler meta biçimini kayıtsızca desteklemekte ve bunu elitizm karşıtlığı adına yapmaktadır. Aslında hiçbir şey, sıradan erkek ve kadınlar için rastgele libidinal yoğunluklardan ziyade evsizlik ve işsizlik anlamına gelen ve küresel anlamda kozmopolit mutfağın yanı sıra savaş anlamına da gelen pazar yerinin bu alaycı kutsamasından daha saldırgan bir şekilde elitist, daha soğuk bir şekilde akademisist olamaz.

- Terry Eagleton¹

Sonra, aniden, güneş kendini akşamın içine gömerken, etrafta bu kadar çok insan varken, herkes hareket halindeyken, her şey kıpır kıpırken, garip bir paniğe kapıldım ben. O itişip kakışan evrende tanıdık tek bir yüz bile göremedim. Ve sonra, yine aniden, aydınlık ve karanlığın ışıltıları arasında, her yerde Anneyi görmeye başladım. Onu yılanbalığı havuzunda kıvrılırken gördüm. Plastik kovalardaki kaplumbağaların arasında gördüm. Büyü satıcılarının muskaları arasında gördüm onu. Pazarın her yerinde, garip saçakların altında, odun dumanlarını ve pirinç samanlarını yayan rüzgârda gördüm. Her yerde hissediyordum onu, ama bir yolun binlerce yüze açıldığı, hepsinin farklı, çoğunun da farklı şekillerde aç olduğu pazar labirentlerinin bilmece-sini bir türlü çözemiyordum.

Ben Okri²

Marksist iktisat karşıtı argümanları tekrarlamak birçokları için zevksiz bir iş gibi görünebilir. Amerika'da İngilizce bölümleri dışında, birkaç tane de Tarih, Siyaset ve Sosyoloji bölümü haricinde bu tür fikirleri ciddiye alan birini bulmak zordur, hatta akademide bile. Analitik Marksistler için, Marksist iktisat sadece bir utanç kaynağıdır: o büyük adama duyulan saygıdan dolayı, en iyisi hiç bahsedilmeden bırakılması gereken bir şey. Çoğu ekonomist için Marx, arkasında antika değerinden daha fazlasını bırakmayan küçük bir Ricardocu sosyalistten daha öte biri değildir. Modern entellektüel -ya da genel okuyucu- için Marksist iktisat basitçe bir alakasızlık, konu dışılıktır. Siyasi çöküşlerini önceleyen on yıllar boyunca sosyalist ekonomik sistemlerin dağılmaları artık tartışmalı bir konu değildir. Marksist iktisadın sefaleti, onun bir yoksulluk iktisadı olduğunun ortaya konulmasıyla gözler önüne serilmiştir.

1 "Çağdaş Kültürün Krizi," Oxford Üniversitesi'nde 27 Kasım 1992 tarihinde verilen Açılış Dersi (Oxford, U.K., Clarendon Press, 1993), ss. 9-10.

2 *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol] (London: Vintage, 1991), s. 162. *The Famished Road*'un devamı niteliğindeki *Songs of Enchantment* [Afsunculuk Şarkıları], 1994'te yayımlanmıştır.

Ancak (hatırlayalım ki, her şeyden önce pratik bir felsefe olduğunu iddia eden) Marksizmin pratikte çürütülmesine ve maddi yaşam konusundaki kavrayışının sonuçlarına dair herhangi bir deneyime sahip olan herkes tarafından reddedilmesine rağmen, akademinin bir köşesinin, *edebiyat eleştirisinin* sakinleri arasında Marksizm hâlâ önemli bir etkiye sahip olmaya devam etmektedir. Elbette bunların hepsi yeniden inşa edilmemiş Marksistler değildir (esasen, bazıları yapısöküme uğratılmış ve sonra da yeniden inşa edilmiştir); hepsi aynı türden Marksistler de değildir. Yine de hâlâ Marksist kalmaya devam ediyorlar; metinleri ve bunların üretim süreçlerini yorumlamak ve aydınlatmak için Marksist analiz araçlarını kullanmaya kararlılar; kapitalizmin, insanlığın -sömürü ve baskıyı geride bırakmak için- yeterince hızlı geçemeyeceği bir çağ olduğuna ikna olmuş durumdalar. Dahası sorgulamalarının yalnızca anlama çabaları değil, toplumsal dönüşüm sürecine katkıları olduğu konusunda da her zamanki gibi ısrarlılar.

Bu makalenin amacı, bu kararlılıklar ve kanaatlerin yeniden gözden geçirilmesinin tam zamanı olduğunu öne sürmektir. Bunun nedeni, nihayetinde, Marksizmin “piyasanın labirentleri bilmecesini” hiçbir zaman çözmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, sosyal sorgulamanın tüm biçimlerindeki yaklaşımı da temel yanlış anlamalarla malul olagelmıştır, aynen edebiyat okumalarında olduğu gibi. Şu kesinlikle doğru değildir:

Marksist düşüncenin temel gücü, tüm bağlantıları kurma ve orta sınıf düşüncesinin ayrı tutmaya çok niyetli olduğu tüm bu ayrı alanları - ekonomi ve edebiyat gibi örneğin- yeniden bir araya getirme yeteneği, hatta kararlılığıdır.³

Bunları söylemek, sadece Marksizm için şimdiye kadar sağlayabildiğinden daha fazlasını iddia etmek değil, aynı zamanda öteki, daha güçlü düşünce sistemleri ve gelenekleri hakkında derin bir cehalet ortaya koymaktır. Bundan daha da kötüsü, modern dünyada beşeri çeşitliliğe ötekilerden daha fazla düşman olan ve onu küçümseyen bir düşünce biçimini benimsemektir. Herhangi bir dinden daha az hoşgörülü olan bu düşünce biçimi, Lukacs'ın “Totalite” kategorisine olan bağlılığıyla, insan yaşamının çeşitliliğini kucaklama (kapasitesi bir yana) arzusunu değil, bu çeşitliliğin insanın özgür olmayışı-

3 Fredric Jameson, “Beyond the Cave: Demystifying the Ideology of Marxism,” [Mağaranın Ötesi: Marksizm İdeolojisinin Gizemini Çözmek], içinde: Francis Mulhern, ed., *Contemporary Marxist Literary Criticism* [Çağdaş Marksist Edebiyat Eleştirisi] (London: Longman, 1992), s. 172. Jameson burada Georg Lukacs'ın Marksist düşüncenin temel kategorisinin Bütünlük (Totalite) olduğu yönündeki önerisine atıfta bulunuyor. Jameson'a göre,

Burjuva ideolojisi, yahut, bugünkü terimlerle ifade edecek olursak, orta sınıfın gerçekliği bastırma yöntemi, düpedüz sinizm ya da yalanlar anlamında bir çarpıtma ve yanlış bilinç meselesi değildir... daha ziyade, öncelikle ve esas olarak, dışarıda bırakma, stratejik ihmallere, atlamlara, hammadde bir tür dikkatli ön hazırlığıdır, öyle ki bazı sorular daha en baştan hiç ortaya çıkmayacaktır. (s. 172).

nın -ve aslında insanlık durumundaki tüm yanlışların- bir tezahürü olduğuna dair bir inancı ifade etmektedir.

Marksizmin hor görüp küçümsediği nesne, gayet açık bir şekilde, sivil toplumdur. Oysa onun hiçbir zaman anlayamadığı şey de, öteki her şeyden çok, sivil toplumdur. İşte bu nedenle, edebiyat eleştirmenlerinin, bize insan toplumu ve insanlık durumu hakkında bir içgörü sunan (kanonik ya da başka türlü) edebiyat eserlerini, yahut -yine de sivil toplumun ürünleri ve yansımaları olan- daha az iddialı eserleri daha iyi anlama çabalarımızda Marksizmin herhangi bir rehberlik sağlayabileceğini düşünmeleri, inanılır gibi değildir. Marksizm -kendisi aracılığıyla- edebiyata bakmamız gereken mercek değildir; çünkü dünyaya bakmamız gereken mercek değildir o. Zira, sonuçta bu, savunucularının iddia ettiği gibi bir gizemden arındırma aracı değil, sadece bir başka Batılı burjuvazi efsanesidir; ancak trajik bir şekilde, gücü siyasi taraftarlarını öylesine etkisi altına almıştır ki, en kötü yirminci yüzyıl milliyetçilikleriyle bile kıyaslanamayacak bir vahşete ilham vermiştir.⁴

O halde edebiyata nasıl bakmalıyız? Yahut, daha doğrusu, başka hangi düşünce sistemleri bize daha iyi bir rehberlik ya da içgörü sunabilir? Bu makale, Marx'ın ve diğer sosyalistlerin kendisine veryansın ettiği gelenekte bir alternatif olduğunu savunmaktadır. Bu, özünde (en azından bizim amaçlarımız açısından) en yararlı şekilde Avusturya iktisat okulu tarafından ifade edilen bir iktisat teorisi bulunabilecek olan, klasik liberalizm geleneğidir. Marx'ın iktisadına yönelik ilk önemli -ve de sarsıcı- eleştiriler esasen Avusturyalılar tarafından, özellikle de Böhm-Bawerk'in 1896 tarihli *Karl Marx and the Close of His System* [Karl Marx ve Sisteminin Sonu] adlı çalışmasında sunulmuştur. Ancak bunun da ötesinde, Avusturya Okulu, öteki herkesten daha fazla, ekonomik ve sosyal dünyaya ilişkin olarak, kapsamlılığı açısından Marx'a rakip olan ve insanlık durumuna ilişkin kavrayışı ve içgörüsü açısından onu geride bırakan bir anlayış sunmaktadır. Bunun nedeni, nihayetinde, Marx'ın teorisinin tamamen mantıksız bir tarih teorisi tarafından etkisizleştirilmiş olmasıdır; kapitalizmin ekonomik dünyasını, dolayısıyla da moderniteyi anlamaktan aciz bırakan eskatolojik bir doktrindir bu. Bunun aksine, Avusturyalı görüş, toplumsal dönüşümlerin doğasını kavramada ilk elde daha alelade, ama daha emin bir tarih anlayışına sahiptir. Hepsinden önemlisi, Marx'ın (ve Marksizmin) beyanlarının çok ciddi şekilde hatalı olduğu bir konu olan, insan özgürlüğünün doğasına dair daha sağlam bir anlayış sunmaktadır.

Bunu görmek için, Avusturyalı alternatifi daha dikkatli bir şekilde incelemeye başlamadan önce Marx'ın fikirlerine daha yakından bakmalıyız. Daha

4 Örnek vermek gerekirse, Sovyet gulagları ve Çin'in Büyük İleri Atılımı bu konuda yeterli olmalıdır.

sonra Ben Okri'nin *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol] adlı romanında sunduğu felsefi vizyonu inceleyerek alternatifin gücünü göstermek istiyorum. Okri'nin Marksist bir okuması bizi ancak yoldan çıkarabilir; çünkü *Açlıktan Gözü Kararmış Yol* bize sadece son derece doğru bir insan özgürlüğü anlayışı sunmakla kalmıyor, aynı zamanda hem Marksizmin onu ne kadar yanlış anladığını, hem de Marksizmin kendisinin işportacı pazarında satılan önemsiz mitolojilerden biri olmaktan öteye gitmediğini ortaya koyan bir insanlık durumu görüşü sunuyor.

Marksizm, Özgürlük ve Sivil Toplum

Karl Marx sosyal felsefe alanında esas itibarıyla bir Rousseaucu'ydu; Hegel'in *Hak Felsefesi*'ne [*Philosophy of Right*] tepki göstererek bir sivil toplum eleştirmeni oldu. Marx'ın anlayışında sivil toplum ("bürgerliche Gesellschaft") burjuva toplumdur, piyasa toplumdur ve de kişisel çıkar ilişkileri ile ekonomik hesap-kitap ilişkileri tarafından yönetilir. Onun iddiasına göre, bu toplumda asla bulunamayacak tek şey insan özgürlüğüdür. Aslında, bu toplum biçimi bu özgürlüğü yok etmekten başka bir işe yaramaz. Tüm insan ilişkilerini sırf para ilişkilerine dönüştürmekle, söz konusu toplum şekli insanların gerçek özgürlüğün içerdiği özerkliğe ulaşmasına asla izin vermeyecektir. Sivil toplum -kapitalizm yani- sınıf çatışmasının olduğu bir dünyada sadece heteronomiyi⁵ sürdürebilir.

Marx'ın iddiasına göre böyle bir toplumda karşılaşılan şey, basitçe, belirli özel çıkarların -başka belirli çıkarlar pahasına- tatmin edilmesidir. Fakat, Hegel'in aksine, Marx bu çıkarları uzlaştırmaya çalışan her türlü çözümü reddetmiştir. Hegel, devletin -aile ve sivil toplumda bulunan hususi çıkarları uzlaştırarak- umumi çıkarı bünyesinde barındıracağını düşünmüştür. Oysa Marx için yalnızca hususiliğin ortadan kaldırılması kabul edilebilir bir çözümdür. Ona göre devlet, kendisini genel çıkarın somutlaşmış haliymiş görüntüsü adına gizleyen, özel çıkarların temsilcisinden başka bir şey değildir. Bu şartlar altında siyaset yalnızca özel çıkarlar arasındaki bir çatışmadır. Devlette reform yapmak isteyenlerin aradığı siyasi haklar ya da özgürlükler sonuçta özgürlüğü getiremez; çünkü "salt" siyasi özgürleşme -kişinin siyasi niteliklerinin kendi sivil yaşamının (zenginlik, doğum, din gibi) özelliklerinden bağımsız hale getirilmesi yani- yanıltıcı bir özgürleşmedir: "İnsan o kısıtlamadan gerçekten özgür olmadan da, devlet kendini bir kısıtlamadan kurtarabilir."⁶

5 Heteronomi (heteronomy): Hür irade yoksunluğu, ahlâki özgürlükten yoksunluk, özerk olmama, başka bir faktöre tabi olup onun etkisine bağlı olarak faaliyet gösterme. (ç.n.)

6 Karl Marx, "On the Jewish Question" [Yahudi Sorunu Üzerine], içinde: Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works* [Toplu Eserleri] (London: Lawrence and Wishart, 1975), c. 3, s. 152.

Siyasi özgürleşme sadece aldatıcı olmakla kalmaz, aynı zamanda insan hayatında temel bir bölünmeye de yol açar:

Siyasi devletin özgür gelişimini sağladığı yerde, insan -sadece düşüncede, bilinçte değil, *gerçekte*, hayatta- iki yönlü bir yaşam sürer; semavi ve dünyevi yaşam: kendini *komünal bir varlık* olarak gördüğü *siyasi topluluktaki* yaşamı, *özel bir birey* olarak hareket ettiği, diğer insanları bir araç olarak gördüğü, kendini bir araca indirgediği, ve de yabancı Güçlerin oyuncağı haline geldiği *sivil toplumdaki* yaşamı.⁷

Dolayısıyla sivil toplum, insanın kendi topluluğundan ve gerçek benliğinden kopuşunun, yabancılaşmasının bir ifadesidir. Marx'a göre insanları sivil toplumda bir arada tutan tek bağ "doğal zorunluluk, ihtiyaç ve özel çıkar, mülklerinin ve egoist benliklerinin korunmasıdır."⁸ Siyasi alan basitçe özel çıkarlara tabi kılınmıştır. Devletin *kamusal* ve *özel* yaşam arasındaki çelişkiye, *genel çıkarlar* ile *özel çıkarlar* arasındaki çelişkiye dayandığına işaret eden Marx, siyasetin toplumsal sorunu çözemeyeceğini, çünkü bizzat kendisinin zaten bu sorunu ifade ettiğini savunmuştur. Yalnızca toplumsal bir devrim gerçek değişimi sağlayabilir, devlet ve sivil toplum ayrımının üstesinden gelmek suretiyle siyaseti tamamen gereksiz kılabilir.

Bir avukat olarak Marx devrimci faaliyeti teşvik etmiş, ama bir "bilim adamı" olarak devrimci dönüşümün kaçınılmaz olduğunu kendinden emin bir şekilde ileri sürmüştür. Kapitalizm, insani gelişimin yalnızca en son ve sondan bir önceki aşaması olup, esasen, insanlığı rahatsız eden çatışmaların doruğa ulaşacağı ve çözüm talep edeceği bir çağdır. Sosyalizm, insan özgürlüğü çağını başlatarak, işte bu çözümü sunacaktır. Yine de Marx, kapitalizme yönelik tüm eleştirilerine rağmen, onun sadece dünya tarihindeki dönemler açısından önemli bir çağ olarak değil, aynı zamanda bir ekonomik sistem olarak da onun üretken gücünü ısrarla vurgulamıştır. Gerçekten de, nihayetinde sosyalizmi mümkün kılacak olan şey kapitalizmin yarattığı bolluktur. Sosyalizm yalnızca kapitalizmin siyasi çelişkilerini değil, aynı zamanda kapitalist üretim tarzını karakterize eden israf sorununu da çözecektir.

Tüm üretken gücüne rağmen, Marx için kapitalizm, tamamen kaotik olmasa bile, üretken faaliyetlerin koordinasyonuna ilişkin kaba bir sistemdir; ayrı karar vericilerin kısmi koordinasyonundan oluşan bir sistemdir. Söz konusu farklı karar vericilerin birbirlerine yabancılaşması ise, tüm piyasaların başına bela olan koordinasyonsuzluğun kaynağıdır. Üreticilerin ve tüketicilerin planları her zaman birbirlerinden habersiz olarak yapılır. Rakipler, sürekli devam eden 'hayal kırıklığına uğramış planlar' ve 'beklenmedik kazançlar' döngüsü içinde fiyatları yükseltmek ve düşürmek için birbirleriyle mücadele

⁷ Age, s.154.

⁸ Age, s. 164.

etmektedir. Ve doğası gereği, mübadele ekonomisi artı(k) değere özel sermaye sahipleri tarafından el konulmasını gerektirir. Şayet sistem olduğu gibi bırakılacaksa, hak edilmemiş geliri ortadan kaldırmaya yönelik olarak mevzuat yoluyla tüm bu olaya müdahale etmek işe yaramayacaktır. Kârın el konularak özel mülkiyete geçirilmesi kapitalist üretim tarzı için zorunlu olup, ücretlerle ve fiyatlarla oynamak bu durumu değiştirmeyecektir. Üretken kapasitede bir iyileşme, ancak kapitalizmin yerini -insanların üretim sürecinin bilinçli kontrolünü ele aldığı- yeni bir üretim tarzının almasıyla sağlanabilir. Bu yeni üretim tarzında, üretici ve tüketicilerin rekabeti yerini merkezi bir planın bilinçli yönlendirmesine bırakacaktır. Bu durumda üretim, rekabetçi bir piyasada fiyatlar tarafından yönlendirilmek yerine, satış, reklam ve stok giderleri de dâhil olmak üzere dolaşım için katlanılan maliyetlerden tasarruf edecek olan merkezi planlamacılar tarafından yönlendirilecektir. Her bir işletmeyi tasarruflu olmaya zorlama konusunda inkâr edilemez derecede etkin olsa da, kapitalizm, anarşik *rekabet* sistemi içinde en bariz israfı yaratır: emek gücünü boşa harcarken, aynı zamanda tamamen gereksiz işler yaratır.

Marx'a göre, tüm toplumsal üretimin tek ve eşgüdümlü bir plana göre yönlendirilmesi, kapitalizmin yarattığı israfı ortadan kaldırılabılır. Ancak bunun da ötesinde, böyle bir üretim biçimi sadece meta üretimiyle tamamen tutarsız olacaktır. Marx için sosyalizm, her şeyden önce piyasa ilişkilerinin ortadan kaldırılması demektir. El koyuculara el konulması, hem özel üretimin anarşik ve rekabetçi yönlerinin ortadan kaldırılması ve hem de üreticiler ile üretim araçları arasındaki bağın yeniden kurulması anlamına gelecektir.

Bir zamanlar ezilen proletaryanın nihayet üretimin kontrolünü ele geçirmesiyle, kâr güdüsü ortadan kaldırılacak ve ekonomik faaliyet toplumsal ihtiyaçlara tabi kılınacaktır. Bu koşullar altında, sınıf karşıtıkları ortadan kalkacak ve siyasi yönetim kurumları gereksiz hale gelecektir. Artık yapılması gereken tek şey "işlerin idaresi" olacaktır.

Sonuç olarak, sadece bireylerin toplumsal ve kişisel işlevleri arasındaki bölünme onarılmış olmakla kalmayacak, aynı zamanda tarihsel sürecin öznesi ve nesnesi (toplumsal ilişkilerin şeffaflığı, ilişkili bireylerin kendi yaşam süreçleri üzerindeki kontrolü vb.), arzular ile yükümlülükler, ve de öz ile varoluş arasındaki bölünme de ortadan kalkmış olacaktır.⁹

Tüm bunlar, Marx'ın toplum analizinin temelini oluşturan ve *tarihsel materyalizm* olarak adlandırılan teoriyle tutarlıdır. Marx, tarihsel materyalizmin

9 Leszek Kolakowski, "The Myth of Human Self-Identity: Unity of Civil and Political Society in Socialist Thought" [İnsanın Öz-Kimliği Miti: Sosyalist Düşüncede Sivil ve Siyasal Toplumun Birliği.] içinde C. Kukathas, D.W. Lovell and W. Maley, eds., *The Transition from Socialism: State and Civil Society in the USSR* [Sosyalizmden Geçiş: SSCB'de Devlet ve Sivil Toplum] (London: Longman, 1991), s. 48.

temel hipotezinin can alıcı formülasyonunu, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı'nın* önsözündeki artık meşhur olan şu pasajda sunar:

İnsanlar, sürdürdükleri toplumsal üretimde, vazgeçilmez ve iradelerinden bağımsız olan belirli ilişkiler içine girerler; bu üretim ilişkileri, maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişim aşamasına karşılık gelir. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, yani üzerinde hukuki ve siyasi üstyapıların yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine tekabül eden gerçek temeli [altyapıyı] oluşturur. Maddi yaşamdaki üretim tarzı, hayatın sosyal, siyasi ve manevi süreçlerinin genel karakterini belirler. İnsanların varoluşlarını belirleyen şey bilinçleri değildir; aksine toplumsal varoluşları insanların bilinçlerini belirler.¹⁰

Eğer insanlar özgürleşecekse, sadece hukuki ve siyasi üstyapıyı değiştirmek değil, aynı zamanda bunların dayandığı temelleri de dönüştürmek gerekir. Üretim ilişkileri daha çok iktisadi zeminin temel özellikleri tarafından şekillendirilir; zira fikirlerin ve kurumların, maddi hayatın belirlediği sınırlar dışında kendilerine özgü bir hayatları yoktur. (Hâkim fikirler de hâkim (yönetici) sınıfın fikirlerini yansıtır). Özgürlük bilinçte (zihinde) bir devrimle değil, ancak köklü bir toplumsal dönüşümle gelebilir.

Peki, toplumsal dönüşüm özgürlüğü nasıl getirir? Marx'ın bu soruya verdiği cevabın anahtarı, çıkar çatışmaları ortadan kalkmadan özgürlüğün mümkün olmadığı varsayımında yatmaktadır. Çatışma, her bireyin kişisel ve toplumsal yaşamının mükemmel birliğini imkânsız hale getirir. Çatışma ortadan kaldırılmadıkça, herkes özgür olamaz; herkes özgür olmadıkça da, hiç kimse özgür olamaz. Bu inanç Marx'ın çalışmasının ve belki de daha genel anlamda Marksist düşüncenin merkezinde yer alır. Felsefesinde Marx'ın kendisine biçtiği görev, özgürlüğün doğasının bu olduğunu açıklamaktı, ama daha büyük arzusu bunu gerçekleştirmektir: dünyayı açıklamak değil, onu değiştirmek.

İktisat, Tarih, Özgürlük: Avusturyalı Alternatif

Her ne kadar modern düşünce tarihinde Marksizm'den daha az bilinse de, Avusturya Okulu'nu tanımlamanın zorluğu ondan daha az değil; fikirlerini özetlemek de daha kolay değildir. Yaşayan her gelenek gibi, bu geleneğe de anlayış ve yorum farklılıkları -hatta çatışmaları- damga vurmuştur.¹¹ Dahası, yine birçok gelenek gibi, onun da hasımları vardır; Avusturya örneğinde,

10 Aktaran: Lewis S. Feuer, ed., *Basic Writings on Politics & Philosophy: Karl Marx and Friedrich Engels* [Siyaset ve Felsefe Üzerine Temel Yazılar: Karl Marx ve Friedrich Engels] (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959), s. 43.

11 Avusturya iktisadının ne olduğunu açıklamaya çalışan tarihsel bir izah için, bkz. Karen I. Vaughn, *Austrian Economics in America: The Migration of a Tradition* [Amerika'da Avusturya İktisadı: Bir Geleneğin Göçü] (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1994). Avusturya iktisadında seçilmiş konuların yararlı bir incelemesi için, bkz. Nicolai Juul Foss, *The Austrian School and Modern Economics: Essays in Reassessment* [Avusturya Okulu ve Modern İktisat: Yeniden Değerlendirme Denemeleri] (Copenhagen: Handelshøjskolens Forlag, 1994).

entellektüel savaşları bir yanda neoklasik veya ana akım iktisat, diğer yanda Marksist sosyalist iktisat gibi çok farklı cephelerde yürütülmüştür. Ancak, buradaki amaçlarımız doğrultusunda, Avusturya iktisadını değerlendirmeye Marksist okullarla karşılaştırarak başlamak en iyisi olabilir.

Avusturyalıların elde ettiği bu önem, büyük ölçüde 1920'li ve 30'lu yıllarda sosyalizmin ekonomik bir sistem olarak mümkün olup olmadığı üzerine yapılan tartışmalardan ve özellikle de Ludwig von Mises ve F.A. Hayek'in yazılarından kaynaklanmaktadır. Mises, sosyalizmin kesinlikle mümkün olmadığını, çünkü paranın olmadığı bir ekonomide rasyonel hesaplama yapmanın mümkün olmadığını savunmuştur. Mises'in saldırısına hedef olan sosyalizm türü, yani Marksist sosyalizm, ekonomik değerın sübjektif olduğunu kabul etmez: "Değerleme yalnızca birimler açısından yapılabilir, ancak mallar için sübjektif bir kullanım değeri birimi olması imkânsızdır.¹² Değer yargıları ölçmez; dereceler ya da ölçekler oluşturur ve de mübadele ekonomisinde metaların "nesnel değişim değeri" ekonomik hesaplama birimi haline gelir. Bir parasal değişim ekonomisinde para, değişim değerlerinin tanımlandığı birim olarak kullanılan maldır. Paranın değeri dalgalanabilse de (ki diğer mallara göre paranın değeri sürekli değişir), parasal hesaplama "ekonomik hesaplamanın tüm gerekliliklerini yerine getirir," çünkü tüm malların göreceli değerlerini belirlememizi ve böylece uzun zaman dilimlerine yayılan süreçleri içeren üretim planları yapmamızı sağlar.¹³ Mises'in sosyalizm eleştirisi, özetle, serbest piyasa olmadan fiyatlandırma mekanizmasının olamayacağı, bu olmadan da, -paradan ziyade emek cinsinden hesaplama yapmanın kusurları göz önüne alındığında- hiçbir ekonomik hesaplama ve üretim koordinasyonunun söz konusu olamayacağıdır.

Bu içgörünün derinliğini anlamak için, bunun Marksist iktisadın ve dolaşısıyla Marx'ın tüm sosyal teorisinin özüne ne kadar ağır bir darbe indirdiğini anlamak önemlidir. Marx, tüm gücüne rağmen, kapitalist üretimin hâlâ merkezi planlama ile geliştirilebileceği kanısındaydı. Sınıf çatışmasının ve rekabetçi sürecin ortadan kaldırılmasının, piyasa ekonomisinin karakteristik özelliği olan savurganlığı ortadan kaldıracağını düşünüyordu. Ancak Mises, (her ne kadar, anlaşıldığı kadarıyla, Marx'ın takipçilerine yeterince açık olmasa da!) merkezi planlama kavramının Marx'ın kendi kullandığı anlamda bile "ütöpik" olduğunu açıkça ortaya koymuştur: "mevcut kapitalist ekonominin işleyiş biçiminin analiz edilmesiyle ortaya çıktığı üzere, [merkezi plan-

12 "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth, [Sosyalist İngiliz Milletler Topluluğu'nda İktisadî Hesaplama]" F.A.Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning: Critical Studies in the Possibilities of Socialism* [Kollektivist İktisadî Planlama: Sosyalizmin İhtimalleri Üzerine Eleştirel Çalışmalar] (London: George Routledge and Sons, 1935), s. 96.

13 Age, ss. 98-100.

lamanın] çalışmayacağı bariz bir şekilde gösterilebilir.”¹⁴ İleri teknolojik üretim, bilinçli bir tek plan altında bir araya getirilemeyecek kadar karmaşık olup, daha küçük planlara bölünmek zorundadır. Oysa para olmadan, bu farklı planları koordine etmek için gerekli olan niceliksel hesaplama için ortak bir payda olamaz. Marx, merkezi bir planlama kurulunun yüzleşeceği sorunların karmaşıklık düzeyinin, tek üreticili bir ekonomiyi yöneten Robinson Crusoe’nun karşılaştığı sorunları ile aynı olduğunu varsaymıştır. Mises ise bu varsayımın geçerli olmadığını göstermiştir. Meta üretimi artık, tüm dünyayı karmaşık bir işbölümünün damgasını vurduğu bir yapıda bütünleştiren, karmaşık ve zaman alıcı bir süreçtir. Bu ise tek bir planlamanın veya planlama kurulunun kontrolünün ötesinde bir şeydir.

İşin aslı şu ki, Marx’ın ‘kapitalizmin savurgan yan etkileri’ olarak gördüğü unsurlar, tam da üretim süreçlerinin hayati unsurlarıdır. Marx’ın iğrenç bulunduğu rekabet ve çekişme, üretimi mümkün kılan koordinasyonun motorlarıdır. Rakip oyuncuların kazanmak için yarışmasını yasaklayarak tenisin kalitesini artırmak ne kadar mümkün olabilirse, rekabeti sona erdirerek üretimin kalitesini (veya miktarını) artırmak da ancak o kadar mümkündür. Rekabet, ekonomik koordinasyon için hayati önem taşıyan bir işbirliği biçimidir.

Bu nokta, Mises’in argümanlarıyla yüzleşmeye çalışan Marx’ın takipçileri tarafından gözden kaçırılmıştır. Elbette, fiyat sistemini taklit eden mekanizmaları içeren “piyasa sosyalizmi” modelleri geliştirmeye çalıştıkları ölçüde, Mises’in işaret ettiği şeyi kabul etmek durumunda kalmışlardır. Hatta bu hareketin en önemli isimleri olan Oskar Lange ve H.D. Dickinson, sosyalist bir piyasa modeli altında Merkezi Planlama Kurulu’nun ekonomik sistemin bütününde neler olup bittiğine dair özel üreticilerden çok daha geniş bir bilgiye sahip olabileceğini, bu nedenle de denge fiyatlarına rekabetçi bir piyasada olduğundan daha kısa bir dizi ardışık denemeye ulaşabileceğini öne sürecek kadar ileri gitmiştir. Oysa bu yaklaşım, olsa olsa, Mises’in rekabetin işlevine ilişkin kavrayışını anlamada bir başarısızlığı temsil ediyordu. Bu durum muhtemelen neoklasik iktisada göre Avusturya iktisadının rekabet argümanının farklılığının bir sonucuydu. Neoklasik statik rekabetçi denge modeli, piyasayı kişisel çıkar arayışından kaynaklanan bir harmoni durumu olarak görmeye vurgu yapar. Prensip, uzun dönem dengesinde mükemmel koordinasyon söz konusudur. Oysa Avusturyalılar, rekabette bir çatışma unsuru olduğunu sürekli olarak vurgulamışlardır. Bazı alıcılar diğer alıcıları sıkıştırırken, bazı üreticiler de diğer üreticileri saf dışı bıraktıkça bazı rakipler ka-

14 Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered* [Rekabet ve Merkezi Planlama: Sosyalist Hesaplama Tartışmasına Yeniden Bakmak] (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1985), s. 60.

zanır. Piyasa sosyalistleri, neoklasik iktisadın denge modelleri çerçevesinde çalışarak, sosyalizm sorununu çözdüklerini düşünmüşlerdi; oysa onların tüm çabaları esasen neoklasik paradigmadaki bazı teorik sorunları çözme girişimiydi. Kısacası, merkezi bir planlama kurulunun nasıl Walrasgil bir müzayedeci gibi davranabileceğini, piyasayı araştırıp arz edilen ve de talep edilen malların miktarlarındaki değişiklikler bilindikçe fiyatları değiştirebileceğini göstermeye çalışmışlardı. Sayısız alıcı ve satıcının bulunduğu karmaşık bir ekonomide faaliyet göstermeye çalışan böyle bir kurul fikrinin pratikteki saçmalığını hiç fark etmemiş görünüyorlardı.¹⁵

Ancak, Avusturyalılara göre, iktisadi koordinasyonu (ve üretimi) sağlayan rehberlik, nihayetinde, -kâr elde etme ihtiyacının yön verdiği üreticilerden ve fiyatlar hakkında bilgi sahibi olarak faaliyet gösteren alıcı ve satıcılardan oluşan- piyasadaki rekabet tarafından sağlanır. Fakat Avusturyalılara göre mesele bundan ibaret de değildir. Onlara göre iktisadi sorun, basitçe bireysel tercihler ve üretim faktörleri hakkındaki tüm ilgili bilgileri kullanarak rasyonel bir ekonomik düzen tasarlamak ya da kurmak meselesi değildir. Bu tür bilgiler asla hazırca kullanıma sunulamaz. Özellikle de Hayek'in savunduğu şekliyle, iktisadi sorunu belirleyen şey,

tam da, yararlanmamız gereken koşullara ilişkin bilginin, yoğunlaştırılmış ya da bütünleştirilmiş bir biçimde hiçbir zaman var olmadığı, yalnızca ayrı ayrı bireylerin sahip olduğu o eksik ve çoğu zaman çelişkili bilginin dağınık parçaları olduğu gerçektir.¹⁶

Ekonomik bilgi verili bir şey değildir. Her zaman kolayca teşhis edilemez, hatta ona sahip olanlar tarafından açık seçik ifade bile edilemez. Önermelerde bulunduğu kadar sıklıkla beceri ve uygulamalarda da somutlaşır. Bazen de -ekonomik (ya da diğer) fırsatların bilgisinde olduğu gibi- anlık olabilir; sadece birkaç dakika sürebilen fırsatlar yani. Bu gibi durumlarda, iktisadi soru, dağınık bilgimizden en iyi şekilde nasıl yararlanılacağıdır.

Avusturyalıların bu soruya her zaman verdiği cevap “rekabetçi piyasa” olmuştur. Ancak Hayek konuyu daha da ileri götürmüştür. Bilgimizin sınırı doğası göz önüne alındığında, rekabetin sunduğu şey sadece bilinen isteklerin mevcut mallarla eşleştirilmesi yoluyla bir koordinasyon değil, bilginin kendisidir. Rekabet bir “keşif prosedürüdür.” Hayek’e göre insan toplumu hakkındaki en önemli şey, bireylerin zevkleri ya da tercihleri açısından farklılık göstermeleri değil, koşulları ve bilgileri açısından farklılık göstermeleridir. Bu durumun ortaya çıkardığı sorun, terimin mümkün olan en geniş anlamı-

¹⁵ Çözümlerinin teorik yetersizliklerinin daha kapsamlı bir açıklaması için, bkz. Lavoie, *Rivalry and Central Planning* [Rekabet ve Merkezi Planlama], bölüm 5.

¹⁶ Hayek, “The Use of Knowledge in Society,” *Individualism and Economic Order* [“Bilginin Toplumda Kullanımı,” Bireycilik ve İktisadi Düzen] (Chicago: Midway, 1980), s. 77.

la ekonomiktir; çünkü temel ekonomik sorun, kıt kaynakların onlara ihtiyaç duyanlar veya onları arzulayanlara nasıl tahsis edileceğini hesaplamak değildir. Daha temel sorun, ilk etapta neyin kıt ya da değerli olduğunu keşfetmektir. Fiyat mekanizması bu sorunun çözümüne yardımcı olan bir araçtır, çünkü fiyatlar dikkatleri malların görece kıtlığına çekmektedir. Bunun bazı bariz avantajları vardır; bizi kıt (pahalı) kaynaklardan tasarruf etmeye teşvik eder. Ayrıca, piyasanın başkaları tarafından aranan malları üretemeyenlerin beklentilerini boşa çıkarma eğilimi, beşeri ve maddi kaynakları israf eden uygulamaları ortadan kaldırmaktadır. Ancak hepsinden önemlisi, bireylerin kendi mallarını üretme ve pazarlama ya da başkalarının ürettiklerini satın alma özgürlüğüne sahip olduğu bir durum, bireylerin daha önce kimsenin farkına varmadığı değerleri keşfetmesini sağlar. Bireyler her zaman ne istediklerini ya da çıkarlarının nerede yattığını bilemezler; aynen üreticilerin de her zaman tüketicilerin ne istediğini bilmediği gibi. Rekabetçi bir piyasada üreticiler sadece bilinen talepleri karşılamak için değil, aynı zamanda insanları yeni ve farklı değerlerin varlığına ikna etmek için de rekabet ederler.

Bu nokta en güçlü şekilde, Hayek tarafından, 1962'de *The Affluent Society* [Refah Toplumu] adlı kitabında savurgan kapitalizme yönelik Marksist eleştiriyi yeniden canlandıran John Kenneth Galbraith'e yönelik eleştirisinde ortaya konmuştur. Galbraith'e göre fiyat sistemi tüketicilerin isteklerine hizmet etmemektedir, çünkü tüketicilerin istekleri kendilerine ait olmayıp, büyük ölçüde daha önce var olmayan istekleri yaratmaya çalışan reklam ve satış teknikleri tarafından yaratılmaktadır. Piyasa süreci, insanların arzu etmediği malları üretmek için kıt kaynakları israf eder, insanları bunları satın almaya ikna etmek için ise daha da fazlasını israf eder. Hayek'in buna cevabı, yapay isteklerin bir şekilde daha az değerli olduğu iddiasının basitçe bir *non sequitur*¹⁷ olduğunu ileri sürmektir. Ona göre tatmin edildikleri süreç tarafından yaratılan istekler, diğer isteklerden daha az önemli değildir. İstek ve ihtiyaçlarımızın çoğu, uygarlığın üretim süreçleri tarafından yaratılan bu türden şeylerdir. Bazıları zararlıysa bile, diğerleri kesinlikle değerlidir; buna 'arzı kendi talebini yaratan,' faaliyetlerimizin, duygularımızın, estetik anlayışımızın ve hatta öz bilginimizin kapsamını genişleten sanatsal yaratımlar da dâhildir.¹⁸

Bir kez daha, Avusturyalıların kendilerine özgü bir şekilde vurguladığı nokta, değerli şeylerin üretilmesini mümkün kılan şeyin rekabetin karakteristiği olan çatışma ve yarışma olduğudur. Bunun da ötesinde, değer bizzat kendisi de tam da bu çatışma sayesinde bizim için bilinir hale gelmektedir. Böyle bir

17 Non-sequitur: İlgisiz sonuç, konuyla ilgili olmayan söz, alakasız bir ifade, yersiz bir çıkarım. (ç.n.)

18 Bkz. Hayek, "The Non Sequitur of the 'Dependence Effect' " ["Bağımlılık Etkisi'nin İlgisiz Sonucu], *Studies in Philosophy, Politics, and Economics* (London: Routledge and Kegan Paul, 1976), pp. 313–17.

bilgi bize (hazırca sunulmuş) veri bir şey değil, kendi çabalarımızla yaratılan bir şeydir; her ne kadar sonuçta tüm keşif süreci ne bizim niyetimizin ne de tasarımıımızın ürünü olsa da.

O halde bu bakış açısı, Marx'ın sunduğundan çok farklı bir insanlık tarihi -ve insan özgürlüğü- görüşü ortaya koymaktadır. Marx'a göre tarih yalnızca sınıf mücadelesinin değil, aynı zamanda maddi koşullardaki değişikliklerin getirdiği toplumsal dönüşümün de öyküsüdür. Bir çağdan diğerine bu ilerlemeci hareket, hukuki ve siyasi kurumlarda değişiklikleri ve yeni bilinç formlarının gelişimini de beraberinde getirir. Ancak tarihin bu hareketi, -insanlık tarihinin sondan bir önceki aşaması olan- kapitalizm çağına özgü çelişkilerin aşılmasıyla nihai bir çözüme ulaşılan kadar, krizden krize kaçınılmaz bir yalpalamadır. Bu çözüm, insanların yabancı güçlerin oyuncağı olmaktan çıkıp kendi kolektif kaderlerinin bilinçli kontrolünü ele geçirdikleri ve böylece özgürlüğe kavuştukları noktadır.

Avusturyalı görüş, bilinçli kolektif kontrol kavramının hem tutarlılığını ve hem de değerini tamamen reddetmektedir. Marx, insanlık tarihinde insanın toplumsal süreçleri kontrol etme kapasitesine sahip olacağı bir aşamanın geleceğini düşünürken, Hayek gibi Avusturyalılar, tarihin akışı içinde insanların bunu yapabileceklerine tekrar tekrar inanabileceklerinden daha fazlasını kabul etmezler. Ancak, [buna inanan insanlar] kaçınılmaz olarak hayal kırıklığına uğrayacaklardır; daha da kötüsü, Hayek'e göre, bu hırs "insanın tekrar tekrar varıp toslayacağı, ama barbarlığa geri savrulacağı bir engel de olabilir."¹⁹ İnsan aklının sınırlı güçleri, toplumu kontrol etme hedefini ulaşılamaz kılmaktadır, oysa bu girişimin sonuçları mamafih felaket olabilir.

Bu arada, Avusturyalı tarih görüşü, Marx'tan sadece bu açıdan değil, aynı zamanda beşeri gelişimin kendisine doğru ilerlediği herhangi bir nihai aşamanın varlığını reddetme yönüyle de ayrılır. Gerçekten de, tarihin aşamaları ya da tarihsel ilerleme fikrinden bu okul çok az hazzeder ya da hiç hazzetmez. Avusturyacı sosyal teoride beşeri dünya, sayısız farklı bağlam içinde faaliyet gösteren, farklı kural setleri tarafından yönetilen, farklı amaçların motive ettiği sayısız birey tarafından doldurulmuştur. Yaşamları farklı tarihsel ve coğrafi koşulların yanı sıra farklı örf ve âdetler tarafından şekillendirilmiştir. Kendilerini etkileyen çoğu şeyden büyük ölçüde habersiz, aynı anda hem yaratıcı deneyciler ve hem de temkinli gelenekçilerdir; ancak genellikle yaşamlarını iyileştirme arzusuyla motive olurlar; neyin iyileştirme getireceğinden, hatta neyin iyileştirme sayılacağından çoğunlukla habersiz olmalarına rağmen.

19 *The Counter-Revolution of Science: Studies in the Abuse of Reason* [Bilimin Karşı Devrimi: Aklın Kötüye Kullanımı Üzerine Çalışmalar] (Indianapolis, Ind.: Liberty Fund, 1979), s. 163.

Böyle bir canlı türünün tarihi, basitçe söylemek gerekirse, bir dizi kazadan ibarettir. Düzenlilik unsurları ve belirli sonuçların izlenen yola bağımlılığını ortaya koyan gelişmeler olsa da, dönemeçler ve şaşırtıcı değişiklikler geleceğin bireyler ve toplumlar için neden her zaman bu kadar belirsiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Her şey şimdikinden çok daha farklı olabilirdi. Bir icat, bir savaş, kaçırılan bir fırsat, şanslı bir keşif ya da yasal bir yorum bir toplumu farklı bir yola sokabilirdi.

Ancak bu bakış açısının Marx'ta daha da önemli olarak reddettiği şey, tarihi yönlendiren ve insan bilincini şekillendiren şeyin maddi yaşam olduğu varsayımdır. Marksistler arasında ekonomik altyapının doğası ve bunun toplumun kurumları ve fikirlerinden oluşan üstyapıyla ilişkisi hakkında sonu gelmez tartışmalara yol açan bu varsayım, Avusturyacı bakış açısından hiçbir anlam ifade etmemektedir. Marx'ın yaptığı ayrımda gördüğümüz şey, her şeyden önemlisi, tek bir bütün olan bir olguya ilişkin kavrayışımızı çarpıtmak ya da önünü kapamak dışında hiçbir amaca hizmet etmeyen bir düalizmdir. Toplumsal yaşam, bilinci, bilincin toplumsal yaşamı belirlediğinden daha fazla belirlemez: ortada sadece tek bir olgu vardır. Ekonomik koşullar, -yasalar, özel mülkiyet anlayışları, ahlâki inançlar, siyasi haklar gibi- onları tanımlayan fikirlere atıfta bulunmadan tanımlanamaz. Marx ve (pek çok) takipçisinin düşündüğü gibi üstyapı ile ekonomik altyapı mantıklı bir şekilde birbirinden ayrılamaz. Fikirlerin üstyapısı yalnızca, "[toplumun] sosyal ilişkiler sistemini en etkili şekilde onaylayan siyasi kurumları, yasal düzenlemeleri ve ahlâki veya dini ideolojileri"²⁰ içerecek şekilde, daha dar bir şekilde tanımlansa bile, Marx yine de kurtarılamaz. Fikirler, üretim ilişkileri sistemine sıkı sıkıya bağlı oldukları ölçüde onları şekillendirir ve tanımlarlar; dolayısıyla ekonomik temelin ayrılmaz bir parçasıdır. Fikirler bu sistemden bağımsız oldukları ölçüde, söz konusu sisteme karşı eleştirel veya düşmanca da olabilirler, Marksist fikirler meselâ. Ama aslında sahip olduğumuz şey daha çok, her türlü farklı koşullara bağlı olarak farklı kalıplara giren, çeşitli ve birbiriyle çelişen fikir ve uygulamalardan oluşan bir dünyadır. Ne fikirler belirleyicidir, ne de maddi koşullar; çünkü bunlar bir ve aynıdır. Toplumsal varoluş ve bilinç sadece birbirlerinin yüzleridir, ya da daha iyisi, aynı bütünün çeşitli yönleridir.

Avusturyacı tarih görüşünde özgürlük, dünyanın yolları aşıldığında veya üstesinden gelindiğinde kazanılacak bir şey olarak anlaşılamaz. Marx'ın umut ettiği türden bir aşkınlık sadece hayali bir şeydir. Özgürlük, müstakbel dünyada, çatışmanın olmadığı bir birlik âleminde bulunmayacaktır. O dünya asla gelmeyecektir, çünkü çatışma insanlık durumunun kökü kazınmaz bir

20 Allen Wood, *Karl Marx* (London: Routledge and Kegan Paul, 1981), s. 86; vurgu bizim.

özelliğidir. Özgürlük bu dünyada, insanların çabalarının ve beşeri çatışmaların ara kesitlerinde bulunmak durumundadır.

Açlıktan Gözü Kararmış Yol

Bu içgörü, Ben Okri'nin 1991 Booker Ödülü'nü kazanan ve bir ruh çocuğun insanların maddi dünyasına girişinin ve -dağınık ve zor bir bölge olan- yeryüzündeki yaşam için diğer âlemi terk etme kararının hikâyesini anlattığı romanının temasını oluşturmaktadır. Tüm "abiku" ya da ruh çocuklar gibi Azaro (ki ona Lazarus demeye korkan ebeveynleri tarafından böyle adlandırılmıştı) da doğmayı sabırsızlıkla beklemiyordu, çünkü kendi dünyalarında ruh çocuklar "sınır tanımıyordu":

Aramızda doğmayı dört gözle bekleyen hiç kimse yoktu. Varoluşun zorluklarından, yerine getirilmemiş özlemlerden, dünyanın kutsallaştırılmış adaletsizliklerinden, aşkın labirentlerinden, ebeveynlerin cehaletinden, ölüm gerçeğinden ve evrenin basit güzelliklerinin ortasında 'Yaşayanlar'ın şaşkıncı kayıtsızlığından hoşlanmıyorduk. Hepsi kör doğan ve çok azı görmeyi öğrenebilen insanoğlunun kalpsizliğinden korkuyorduk.²¹

Yine de bu kuşkulara rağmen Azaro doğar -birçok kez, birçok ebeveyninden ve tekrar tekrar ölür; ta ki anlaşmasını bozup arkadaşlarını alt etmek suretiyle, burada kalmaya karar verinceye kadar, belki de "annesi olacak kadının morarmış yüzünü mutlu etmek istemesinden" daha iyi bir nedeni olmadan.²²

Azaro, bağımsızlık arifesinde Nijerya'nın bir kasabasında bir çiftin çocuğu olarak dünyaya gelir: İşçi olarak kâh çalışıp kâh boştaki gezen bir baba ile pazarda satabildiğini satarak daha da az kazanan bir anne. İçinde yaşadıkları dünya, hem gerçek hem de mecazi anlamda pazarın [piyasanın] dünyasıdır; ancak bu dünyada geçirdikleri zaman, kendilerini üzerinde buldukları yol olan tarihin yalnızca bir anıdır: "sonu olmayan, çok fazla işaret bulunan ve de yönü olmayan" bir yoldur bu.²³

Kitabın egemen metaforunu oluşturan yol, zamandır; ancak bir soyutlama olarak değil, üzerinde yolculuk eden, inşa eden ve sonunda yol tarafından tüketilen gerçek insanların seyahat ettiği bir tarih olarak zamandır. "Başlangıçta," diye başlıyor roman, "bir nehir vardı. Nehir bir yola dönüştü ve yol dallanıp budaklanarak tüm dünyaya yayılmıştı. Dahası bu yol bir zamanlar nehir olduğu için de her zaman açtı."²⁴ Azaro'nun daha sonraları ölüm döşeğindeyken keşfettiği üzere, bu yol, insanların iki bin yıldır inşa ettiği bir yoldu. "Ama hiç de uzağa gitmemişler," diye gözlemini aktarıyordu bir ruha; o da evet diye

21 *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol], s. 3.

22 Age, s.5.

23 Age, s. 115.

24 Age, s.1.

tasdik ediyordu, “yolun sadece iki adımını inşa etmişler.” İyi de neden inşa ediyorlar ve bu kadar çok çalışıyorlar o zaman? Ruhun cevabı bizi Okri’nin hikâyesinin tam kalbine götürüyor: “Çünkü harika bir hayalleri vardı.”

Sonsuzluk boyunca büyük ağacın üzerindeki yüzler olarak yaşıyorlardı. Sonsuzluktan yorulmuşlardı. Onlar güneşin eritip de değerli su haline getiremedikleri idi. Varlıklara, maskeli insanlara dönüştüler. Bir gün peygamberleri onlara yükseklerde dünyalar ve dünyalar dolusu insan olduğunu söyledi. Peygamber belirli bir halktan söz ediyordu. Kendi büyüklüklerinin farkında olmayan büyük bir halktan. Peygamber bu dünyayı Cennet olarak adlandırdı ve kendilerinin o insanları ziyaret edebilmeleri ve o insanların da kendilerini ziyaret edebilmeleri için büyük bir yol inşa etmeleri gerektiğini söyledi. Bu şekilde birbirlerini tamamlayacak ve evrendeki önemli bir kaderi yerine getireceklerdi.²⁵

Bu yol Babil Kulesi’nden farksızdır. Aynen Babil Kulesi gibi o da asla tamamlanamaz, çünkü tamamlandığı anda onu inşa edenler yok olacaktır.²⁶ Yok olacaklardır, çünkü “yapacak hiçbir şeyleri olmayacak, hayal edecek hiçbir şeyleri olmayacak, bir geleceğe ihtiyaçları olmayacaktır. Tamamlanmışlıktan, can sıkıntısından yok olacaklardır. Yol onların ruhudur, tarihlerinin ruhudur.”²⁷ Ne zaman yol tam bitmiş gibi görünse, “yer sarsıntıları olur, yıldırımlar düşer, görünmez yanardağlar patlar, nehirler üzerlerine sökün eder, kasırgalar topraklarını parçalar, yol çıldırır ve bükülür ve de kendini yok eder; olmadı insanların ruhu bozulur ve yolu başka şeylere dönüştürmeye başlarlar, ya da işçiler çıldırır, insanlar savaşlar başlatır, isyanlar her şeyi felce uğratar, binlerce şey onları oylar ve inşa ettiklerini mahveder; sonra yeni bir nesil gelir ve her şeye enkazdan yeniden başlar.”²⁸

İnsanlık durumuna ilişkin bu görüş, ‘nihai bir çözüm’ yanılması -Kutsal Kâse arayışı- her bir bireyi ne kadar motive ederse etsin, [hayatın] anlamı[-nı] herhangi bir hedefte veya varış noktasında bulunmayan sonsuz bir tarih olarak sunar. Okri’ye göre işin aslı daha aleladedir: değerli olan tek şey çabalamaktır, çünkü zamanla her şey kaybolacak ve her nesil yeniden başlamak zorunda kalacaktır.

Kitap, işte bu yolun bir bölümündeki yaşamı anlatır. Bu yoldaki insanlar, Azaro’nun içine doğduğu topluluk, asla bitiremeyecekleri bir yolun inşaatçıları olduklarının farkında değiller, çünkü tüm insanlar gibi onlar da “unutkanlığın büyük lanetine sahipler” ve “en çok bilmeleri gereken şeylere karşı sağırılar.”²⁹

²⁵ Age, s. 329.

²⁶ Babil Kulesi’ne ilişkin iki ilginç görüş için Michael Oakeshott’un aynı adı taşıyan makalelerine bakınız: ilki *Rationalism in Politics and Other Essays* [Siyasette Rasyonalizm ve Diğer Denemeler] (Indianapolis, Ind.: Liberty Fund, 1992); ikincisi ise *On History and Other Essays* [Tarih Üzerine ve Diğer Denemeler] (Oxford: Blackwell, 1984).

²⁷ *The Famished Road*, s. 329.

²⁸ Age, s. 330.

²⁹ Age.

Ancak Azaro, yaşayanların dünyasını keşfederken her şeyi görür ve bir şeyleri anlamaya başlar. Her şeyden önemlisi anlamaya başladığı şey, varoluşun -isteksizce (ya da en azından tereddütle) girdiği- bu boyutundaki yaşam olan, özgürlüğün tuhaf ve çelişkili doğasıdır.

Ancak cevaplanması gereken soru şudur: söz konusu özgürlüğün doğası tam olarak nedir? *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol] yavaş ama emin adımlarla bir cevaba doğru ilerler. Ama bunu kavramak için, Okri'nin Azaro'nun bunu nasıl kavradığını göstermesi gerekmektedir.

Azaro'nun içine doğduğu topluluğu oluşturan insanlar, ruhların özgürlüğünden, yani sınırsız özgürlükten yararlanmamaktadır. Gerçekten de, onlar sıradan varoluşu oluşturan tüm zorlukların yükü altında yaşamaktadırlar. Varlıklarına kayıtsız olan, kontrolleri dışında kalan ve zaman zaman küçük hastalık salgınları gibi siyasetin müdahalelerinin geldiği (Zenginler Partisi'nin haydutlarının ve aynı derecede acımasız Yoksullar Partisi'nin ziyaretleri gibi mesela) bir mübadele alanı olan pazarda yaşıyorlar ve pazara bağımlıdır. Bazıları, bar sahibi Madam Kato gibi mesela, şanslı olur ve servet sahibi olur (her ne kadar bunun da iktidardaki Partiye ödenmesi gereken haraç gibi bir bedeli olsa da); diğerleri, alacaklılar ve arazi sahipleri gibi, kendileri kadar fakir müşterilerden para toplamak zorunda kalarak işleri daha da zorlaşır. Baba -Azaro'nun babası- yük hamalı olarak pazar yerinde çuval taşımakta, -bir gün ona rastlayana kadar nereye gittiğini asla bilmeyen ve ilk kez "[babasının] sefaletinin gizli kaynaklarından birini" keşfeden- Azaro'nun görüş alanından uzakta çalışmaktadır.³⁰

Ancak Anne, Azaro'yu şaşkın ve kör bırakan bir karmaşa diyarı olan, garip seslerin ve "görünmez ellerin" olduğu bir yer olan pazarın tam kalbinde mücadele etmektedir.³¹ İşte o yerde, o "labirentte" annesini bulamaz. Görünmez eller onu iter ve çeker; sorularına cevap veren sesler annesini, onlar için hepsi aynı olan pazardan ayırt edemez. Eğer o bir tacirse, pazarın kendisidir; onların paralarını, güçlerini, rüyalarını, uykularını ve çocuklarını alan şey yani.³² Sonunda, parlak bir rüzgâr gelip de aniden yolları netleştirip Azaro'yu "piyasanın bilmecesi [muamması] boyunca spiral çizerek merkeze" götürdüğünde, Azaro sadece içinde ayı gördüğü boş bir kuyuya gelir ve merkezde hiçbir şey olmadığını fark eder. Buradan, kendi içinde olup bitenlere karşı, hatta adaletsizliklere bile pazarın kayıtsızlığını fark eder. Çünkü orada her şeye rağmen mücadele eden bir kadın görür.

³⁰ Age, s. 149.

³¹ Age, s. 167.

³² Age, s. 166.

Daha ileride, gecenin derinliklerinde, koyu renk gözlüklü üç adamın bir kadının çürük erzak tezgâhını itip kaktığını gördüm. Kadının eşyalarını yere attılar, o ise sabırla tekrar topladı. Kirlenen malları şalıyla temizledi ve tekrar masanın üzerine koydu. Adamlar masayı devirdiler. Kadın yardım istiyor, masum olduğunu haykırıyordu; ama pazar yeri kendi kaosuna, tartışmalarına, bağırışlarına ve anlaşmazlıklarına devam ediyordu; hiçbir ses, tüm seslerin toplamından daha yüksek olmadığı sürece, pazara sözünü dinletemiyordu.³³

Pazardaki mücadelenin nedenlerinden biri siyasetti. Masasını tekrar deviren erkekler ona diyordu ki, “Eğer bizim partimize mensup değilsen, pazardaki bu alan da sana ait değildir”.³⁴ Bedelini ödediği ve mekânı kiraladığı yönündeki itirazları hiçbir şeyi değiştirmez ve şiddete yönelip de saldırganlara bir palayla saldırana kadar kadın rahatsız edilir. Daha sonra, bu tür kargaşalara tahammül edemeyen pazar halkı tarafından, kendisine eziyet edenlerle birlikte kendisinin de pazarı terk etmesi istenir. Azaro’nun tüm bu kargaşa sona erene kadar tanıyamadığı kadın, elbette kendi annesidir. Piyasada herkes farklı bir şeye dönüşür, başka kimliklere bürünür, diğerlerinden ayırt edilemez hale gelir, piyasanın bizzat kendisinin bir parçası olur. Ancak piyasanın bir kimliği, bir merkezi yoktur; tercihleri, duyguları ya da adalet ve adaletsizlik duygusu yoktur, her ne kadar piyasa içinde tüm bunlar bulunsun bile.

Tüm bunlarla ilgili en çarpıcı olan şey, Okri’nin pazardaki hayata ilişkin tasviridir, ki bu aynı zamanda büyük yoldaki yaşamdır. Zira bu büyük alegoride hiçbir şey yabancı değildir. Taze meyvelerden çürük sebzelere, kavrulmuş etten kokuşmuş balıklara, “yabani kuşların tüyleri ve doldurulmuş papağanlar, kavrulmuş mısırın ve yeni boyanmış kumaşın, sıgır gübresinin ve sahra parfümünün yaydığı kokulara” kadar, pazar yerinde hem iyi hem de kötü her şey bulunabilir. Orada “tıpkı birçok koku olduğu gibi, birçok ses de vardır, nesnelerin kutsal olmayan doğurganlığından ayırt edilemeyen yüksek ve çarpışan sesler.”³⁵ Bu fantastik karmaşada her şey satılmaktadır: desenli kumaşlar, mercan takılar ve sihirli aşk aynalarına, en temel ihtiyaçlardan en inanılmaz ıvır zıvırlara kadar her şey. Satılan metalar (en azından bazıları) fetiş gibi görünebilir; fakat Okri’nin derdi Marksist anlamda “meta fetişizmi” değildir. Çünkü bu dünyada, çılgınlık, ağırbaşlı arzunun nesnesinden daha az gerçek ve daha az hayati değildir.³⁶

Okri’nin tasvirinde siyasetin işleyişine dair sevgi uyandıracak hiçbir şey olmamasına rağmen, siyaset bile kabul edilmelidir. Nijerya’nın bağımsızlığa

³³ Age, s. 168.

³⁴ Age.

³⁵ Age, s. 161.

³⁶ “İçki içmeyi öğren oğlum,” der Baba Azaro’ya. “Bir erkeğin tutunacak bir içkisi olmalıdır, çünkü bu zor hayatta sarhoşluk bazen gereklidir.” (s. 35).

doğru ilerlediği dönemde (1960 civarı) kurgulanmış olan roman, siyasetin karanlık yüzü hakkında hiç de iyimser değildir.³⁷ Travma döneminin başlarında, Baba bu yönünü keşfeder. Mütevazı bir yaşam sürmek için bütün gün bir yük hayvanı gibi çalışan adam, eve döndüğünde şikâyet eder: “Her şeyi siyasetle bozmaya başladılar arkadaş... Artık yüklerini taşımanıza izin vermeden önce, kime oy vereceğinizi bilmek istiyorlar.”³⁸ Ve politikacılar nihayet geldiklerinde, Zenginler Partisi kılığında, vaatlerle yüklü olarak, minibüslerinin hoparlörlerinden elektrik, okullar, hastaneler, gelecekte zenginlik ve hemen bedava süt vaatlerini haykırarak geliyorlardı. “Şüpheliğimiz duvarlarını yıkana” ve ‘halk kitlesi şüphelerini bırakıp minibüse akın edene’ kadar, bol vaatleri havada uçuşturarak, aşırı refahın gelecek vizyonlarını başlatarak devam etmişlerdi.”³⁹ Ne olduysa olmuş, Baba gururundan o sütü reddetmişti; süt ise bozuk çıkmış, kitlenin yarısını zehirlemişti. Ancak “siyasetin bozuk sütü” çok geçmeden unutulmuş ve Yoksullar Partisi, vaat listesinin başında “insanları asla zehirlememe” taahhüdüyle halkın üzerine çökmüştü.

Okri'nin anlatımında iki parti birbirinden ayırt edilemez durumdadır; ancak insanlar vaatlerin çekişmesine kapılır ve çok geçmeden bir tarafın ya da diğerrinin yandaşı olurlar. Ev sahibi kiracılarına şöyle der: “Kendi ellerimle inşa ettiğim bu çatı altında, benim evimde yaşamak isteyen herkes benim partime oy verecek.”⁴⁰ Politika Babayı inatçı yapar: “Ev sahibinin bize zorbalık etmeye ne hakkı var? ... Fakir olabiliriz, ama köle değiliz.”⁴¹ Bu da Anneyi korkutuyor ve özellikle de parti haydutlarının şiddete başvurduğu pazara gitmekten korkmasına neden oluyordu. Ancak bu mantıksızlıktan kaçış yoktur, zira Baba yine de Yoksullar Partisi'ne oy vermekte ısrar eder; partinin haydutları pazar yerinde alışveriş yapanları dövse, dahası kendisi için parti hiçbir şey yapmamış olsa bile. Yozlaşmadan kaçış da yoktur; zira Madam Koto, refah ve ilerleme peşinde koşarken, ticari çıkarlarını Zenginler Partisi'nin servetine bulaştırmıştır.

37 Örneğin Okri'nin *An African Elegy* [Bir Afrika Ağıtı] adlı kitabında yer alan “Darkening City [Karanlık Şehir], Lagos 1983” adlı şiirinde bu durum açıkça görülmektedir (London: Jonathan Cape, 1992), s.

38, orada şöyle der:

Asitler dışarıda kaynar
Devletin çarpık kuleleri

Politikacıların hayatlarımızı zoraki geri verdiği
Güç istifra etme odalarında.

Acele ediyoruz kızgın çöp gününde
Korkudan kan çanağına dönmüş gözlerle:

Kanserli gecekondlu mahallelerdeki çeteler
Yakın masumları ve suçluları

Bir öğle vaktinde.

38 *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol], s. 81.

39 Age, s. 123.

40 Age, s. 198.

41 Age, s. 203.

Bütün bunlara rağmen, siyaset yine de kınanmamaktadır. Çünkü Okri'ye göre bu, bir çıkıntı, bir epifenomen ya da daha temel güçler tarafından şekillendirilen bir tür üstyapısal projeksiyon değildir. Romantikleştirilemese bile, inkâr da edilemez; zira öteki her şey kadar bu da yol hayatının ve pazar hayatının bir parçasıdır. Bunu anlamamanın anahtarı, “Madam Koto’nun yeni yetkiler elde etmesini, elektrik tesisatı kurulmasını, parti bağlantılarını sağlamlaştırmasını kutlamak ve şu ya da bu alandaki etki alanını genişletmek” için verilen partiyi anlatan bir pasajda sunulmaktadır.⁴² Bu zamanda,

Geceleri uyuduğumuzda ve gündüzleri her zaman olduğu gibi enerjilerin takımıyıldızlarında ve bunların hizalanmalarında meydana gelen değişikliklerden habersiz olduğumuzda, gerçekte neler olduğuna dair çok tuhaf söylentiler dolaşıyordu. Bizim tek gördüğümüz şey haydutların ve seçim minibüslerinin günlük sıradan olayları ve siyasi mücadelelerin şiddeti iken, yeni alanlar yaratılıyordu. Adını koyamadığımız ve hayal edemediğimiz, sadece bitmemiş jestler ve tamamlanmamış karanlık atasözleriyle ima ettiğimiz yeni alanlar. Söylentiler her şeye daha büyük bir önem atfediyordu. Havada muhteşem sesler uçuşuyordu. Yer fıstığı satıcıları, mısır patlatıcıları, falcılar, lastik tamircileri, bira satıcıları, hepsi barın dışında toplanmış, hatırı sayılır bir mesafeden içeri bakarak iş yapıyor, bar ise içki sesleri, kahkahalar ve ara sıra duyulan delici ritüel çığlıklarıyla çınliyordu.⁴³

Buradaki kritik nokta, “yeni alanların” her zaman yaratılıyor olmasıdır; genellikle yaşayanlar tarafından kavranamayan alanlar yani. İnsan çabalarının enerjisinden bilinmeyen şeyler ortaya çıkar ve dünyaya yenilik gelir. Sadece fiziksel nesneler olarak değil, daha da önemlisi, düşüncenin, tutumun ve vizyonun yeniden düzenlenmesi olarak gelirler. Nihayetinde, kendi başına piyasa ya da ekonomi diye bir şey yoktur. Sadece Avusturyalıların “katalaksi”⁴⁴ dedikleri şey vardır: daha genel anlamda sosyal yaşam süreçlerinden ayrı olarak var olmayan (ve onlardan soyutlanamayan) bir insan etkileşimi alanı yani. Katalaksi, sadece mal arz ve talebiyle değil, yasalar, güç ve insani değerlerle şekillenen bir yapıda insani mübadele faaliyetini kapsar. Bunlar değiştikçe, insanların içinde faaliyet gösterdikleri alanlar da değişir ve yeniden şekillenir.

Okri’nin de açıkça belirttiği gibi, bu dünyada her türlü şey bulunabilir. Bunların arasında baskı ve sömürü de vardır; güçlü olan zayıfı, kodaman savunmasız olanı, zengin fakiri boyunduruk altına almaya çalışır. Bunların hiçbirini halının altına süpürülemez. Bir kere, yeterince halı yoktur. Ama kapitalizm, sömürgecilik, Batı ya da egemen sınıf gibi olağan şüphelileri bir araya getirmek de pek mantıklı değildir. Adaletsizliğin bir gün ortadan kalkacağına dair bir umut da yoktur; bu belki de en büyük yanılsamadır. Bu, Babanın niha-

⁴² Age, s. 449.

⁴³ Age, s. 449-50.

⁴⁴ Katalaksi (catallaxy): Mises ve Hayek gibi Avusturyalı iktisatçıların “ekonomi” terimi yerine kullandığı, “uzlaşım sal mübadele” anlamına gelen kavram. (ç.n.)

yet yenilmez “Black Tyger” [Kara Kaplan] lakabıyla bir boksör olarak başarıya ulaştığında kurban gittiği yanılısamadır. Başarı, güç sınırlarını da beraberinde getirir; böylece Baba dünyayı daha iyi bir yer haline getirebileceğine inanır, eğer herkes onu dinler ve yolundan giderse tabii. “Dünyayı değiştirebiliriz!” diye haykırıyor. “İşte bu yüzden yol aç,” diye bağırıyor. “Bir şeyleri değiştirme arzumuz yok da ondan.”⁴⁵ Yine de, gerçek politikacıların huzurundaki tüm saflıklarına rağmen, insanlar Babayı paketleme ünitesine gönderir ve onun dünyayı adaletsizliten kurtarma hayalleri sadece bir hayal olarak kalır.

Babam uyurken dünyayı yeniden hayal ediyordu. Her şeyin planını görmüş ve bundan hoşlanmamıştı. Siyahların her zaman acı çektiği bir dünya görmüş ve bundan hoşlanmamıştı. İnsanların Antipodes'ten⁴⁶ Ekvator'a kadar gereksiz yere acı çektiği bir dünya görmüş ve bunlardan da hiç hazzetmemişti. Halkımızın yoksulluk, kıtlık, kuraklık, bölücülük ve kanlı savaşlar içinde boğulduğunu görüyordu. Halkımızın her zaman başka güçler tarafından sömürüldüğünü, Batı dünyası tarafından manipüle edildiğini, tarihimizin ve başarılarımızın yok sayıldığını görüyordu. Ülkemizin zenginlerini görüyor, politikacıların sıra sıra dizilişini görüyor, ne kadar yozlaşmış olduklarını, geleceğimize ne kadar kör olduklarını, ne kadar açgözlü olduklarını, halkın çılgınlıklarına ne kadar sağır olduklarını, kalplerinin ne kadar taşlaşmış olduğunu, iktidar hayallerinin ne kadar dar görüşlü olduğunu görüyordu. Toplumumuzdaki bölünmeleri, birlik eksikliğini, bir şeylere sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki genişleyen hendeği görüyordu; hepsini de çok net bir şekilde görmekteydi... Savaşları önceden görmüştü. Ekonomik canlanmayı önceden görmüş, raydan çıkmış israfını, ardından gelecek acıları, yabancı topraklardaki sürgünleri, insanların dönüşüm iradesinin tükenişini görmüştü. Her zaman krizlerin uç noktalarından doğmuş gibi görünen tiranların ortaya çıkışını görmüştü. Uzun hükümdarlıklarını ve devrildiklerinde yaşanacak kaosu görmüştü. Ruhlar dünyasının üç büyük mahkemesinde tartışmış ve gezegende adalet istemişti. Müthiş bir tutkuyla tartışmıştı; davası sağlamdı, ama yalnızdı.⁴⁷

Azaro tüm bunları görüyor, çünkü bir abiku olarak babasını rüyalarında takip edebiliyordu. Ancak Babanın göremediği şeyleri de görebiliyordu. Baba “dünyanın dört bir yanında yalnızlar dayanışması içinde, ruhların yüce mahkemelerinde davalarını savunan, dünyada adalet, denge ve güzellik için, açlığa ve aşağılık savaşlara, yıkıma ve açgözlülüğe son verilmesi için yalvaran güçlü kalabalıkları görmüyordu.”⁴⁸ Babam tam da diğerlerini, “evrenin tüm mahkemelerini istila eden çok sayıda rüya avukatlarını” görmediği için yalnızdı. Bunları görmüyordu, çünkü o da “insanoğlunun zihnindeki sınırlamalar tarafından yaratılan gerçek zor dünyada mücadele ediyordu.”⁴⁹

45 Age, s. 451.

46 Antipodes: Yerkürenin tam arka yüzündeki yer; mecazen “dünyanın öteki ucu.” Avustralya ve Yeni Zelanda; Güneydoğu Pasifik Okyanusu bölgesinde yer alan, Yeni Zelanda'ya bağlı bir grup kayalık. (ç.n.)

47 Age, s. 492.

48 Age, ss. 492-93.

49 Age, s. 493.

Okri'nin buradaki vizyonu şaşırtıcı derecede Avusturyalıdır. Dünya, adaletin ya da iyi niyetli tasarımın değil, insani kısıtların ürünüdür. Cehaletin eseri olarak, ve de çatışmanın yarattığı kaostan içinde, dünya inşa edilmekte ve yeniden kurulmaktadır. Okri'nin anlatmak istediği de bunun olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğidir. Marx'ın özlemini duyduğu anlamda bir ilerleme söz konusu değildir. Eğer bir ilerleme varsa, bu sadece Hayek'in *Özgürlüğün Anayasası*'nda rekabetin ilerlemeyi teşvik ettiğini savunurken kullandığı anlamda bir ilerlemedir. Hayek, "bilginin ve doğa üzerindeki gücün kümülatif büyümesi," her ne kadar "her an ulaşılamaz gibi görünen şey için başarılı bir çabanın" sonucu olsa da, bunun sonuçta bizi daha mutlu etmeyeceğini ya da daha iyi duruma getirmeyeceğini açık yüreklilikle itiraf etmektedir. Ancak o bunun hiç de "önemli olmadığını" belirtir. Önemli olan çabalamaktır: "önemli olan geçmiş başarıların meyveleri değil, insan zekâsının kendini kanıtladığı gelecek için ve gelecekte yaşamaktır. İlerleme, hareket uğruna harekettir; çünkü insan, öğrenme sürecinde ve yeni bir şey öğrenmiş olmanın etkileriyle, sahip olduğu zekâ nimetinin tadını çıkarır."⁵⁰ Bununla birlikte, daha geniş anlamda ilerlemenin imkânsızlığı umutsuzluk nedeni değildir, ya da en azından, dünyevi filozof için değildir. İster gelecekte ister geçmişte olsun, bir altın çağı yokluğu üzülmeye değmez; çünkü bizler bu dünyada yaşıyoruz ve bu dünyaya tutunmak durumundayız. Bu, adaletsizliğin önemli olmadığı (ya da yoksulluğun iyi olduğu veya cehaletin ve batıl inançların romantikleştirilmesi gerektiği) anlamına gelmez; sadece dünyaya kendini kaptırmış olanlara veya dünyanın bizzat kendisine ütopyacıların küçümsemesiyle bakmamamız gerektiği anlamına gelir.

Bu gerçek bir kez kavrandığında, bu dünyadaki özgürlüğün gerçek doğasını anlamak da mümkün hale gelir. İşte *Açlıktan Gözü Kararmış Yol*'un ortaya koyduğu şey de budur. İnsan özgürlüğü, ruhlar dünyasının özgürlüğü -sınırları olmayan özgürlük- değildir. Çatışmalar sona erdiğinde ve farklılıklar ortadan kalktığında gelen özgürlük değildir. Azaro bunu, yeryüzünde kalmak istemeyen bir başka ruh çocuğu olan arkadaşı Ade üzerine düşündüğünde fark eder. Azaro, Ade'nin aksine, yeryüzündeki yaşamı ve orada mümkün olan tuhaf özgürlüğü tercih eder. "Ben ruhlara karşı isyan eden, dünya hayatını ve çelişkilerini yaşamak isteyen bir ruh-çocuktum. Ade ise oradan ayrılmak, özgürlüğün tutsaklığında yeniden özgür bir ruh olmak istiyordu. Sınırlamaların özgürlüğünü, bu kadar aç olan bu yoldan, olmayı reddettiğimiz bu yoldan yeni yollar bulmayı veya yaratmayı istedim."⁵¹ Belki de bu yol daha az zor olduğu için Azaro tercihini böyle yapmış olabilirdi: "Dünya'nın sınırlarıyla ya-

50 *The Constitution of Liberty* [Özgürlüğün Anayasası] (London: Routledge and Kegan Paul, 1960), p. 4

51 *The Famished Road* [Açlıktan Gözü Kararmış Yol], s. 487.

şamak, sonsuzlukta özgür olmaktan daha kolay olabilir.”⁵² Ama aynı zamanda tercihini böyle yapmasının nedeni, “şeylerin bu paradokslarının, ebedi değişimlerin, insan yaşarken hayatın bilmecesinin” hepsinin de insanların ihtiyaç duyduğu zorlukları temin etmesi de olabilir. Sürecin bir sonunun olmaması, “hiçbir adaletsizliğin sonsuza kadar sürmemesi, hiçbir aşkın ölmemesi, hiçbir ışığın gerçekten sönmemesi, hiçbir doğru yolun asla tamamlanmaması, hiçbir yolun kesin olmaması, hiçbir gerçeğin nihai olmaması, hiçbir zaman gerçekten başlangıçlar ya da bitişlerin de olmaması olasılığını” temin etmektedir.⁵³

Özgürlük, Marksistlerin (ve diğerlerinin) düşündüğü gibi, kişinin hemcinsleriyle birliğini sağlamasıyla, uyumlu bir topluma ulaşmasıyla, yahut baskı ve sömürünün ortadan kaldırılmasıyla gelmez. Özgürlük, bunları başaramamamıza rağmen sahip olunması gereken bir şeydir. Özgürlüğe niçin değer verilmesi gerektiğinin nedenlerinden biri de budur. Önemli olan, aranmaya değer olan özgürlük, kökü kazınmaz bir çatışmanın olduğu dünyada bulunan özgürlüktür. Bunun nedeni basitçe, bilebileceğimiz tek dünyanın bu olmasıdır.

Ne Yapmak Gerekir?

Şayet Okri haklıysa, Marx sadece insanlık durumunu yanlış anlamakla kalmamıştır; Marksistler tarihi ve kapitalizmi ta başından beri daha da beter yanlış anlamışlardır. Marx, tüm hatalarına rağmen, en azından Marksist olmadığını ilan etme sağduyusuna sahipti. Ancak modern Marksistler, Marksizm yirminci yüzyılın en başarılı şekilde pazarlanan entellektüel metası olduğu için konularının zorluğunun farkında olmamışlardır. Dünya çapında bayilikler (franchise) kurulmuş; hemen hemen her pazarda kendine yer de bulmuştur. Bazı durumlarda satıcılığın gücü sayesinde başarılı olmuştur; Batı akademilerinde mesleklere girişi kontrol eden loncaların gücü sayesinde gelişip serpilmeye de devam etmektedir. Marksizmi benimseyen çoğu ülkede tercih edilen teknik, o zamandan beri umutsuzca bundan vazgeçmeye çalışan isteksiz kullanıcıların damarlarına bir ilaç gibi enjekte edilen, zorunlu ücretsiz numune olmuştur.

Modern Marksistler, Marx'ın kavramlarına bağlı kaldıkları yerlerde, alt-yapı-üstyapı ayrımının sahte düalizmi tarafından yoldan çıkarılmışlardır. Bu durumun en belirgin olduğu yer, kültürü kapitalizmden ayrı (ve elbette, onun tarafından altı oyulan) bir şey olarak gören kafa karışıklığıdır. Marksist vaat modernitenin (ve elbette modernite için) bir felsefesini sunmak iken ve de modernite doğası gereği kozmopolitken, kapitalizmin “parçalı, eklektik, demo-

⁵² Age.

⁵³ Age, s. 488.

tik,⁵⁴ kozmopolit bir kültür” ürettiği suçlamasında keskin bir ironi vardır. Öteki Marksizmlerin, hem teoride hem de pratikte, müstakbel ve evrensel sınıf adına, kapitalizm öncesi toplumların ezilmesini ve yok edilmesini kabul etmeye teşne olması, bu özel itirazın kulağa daha da içi boş gelmesine neden olmaktadır.

Belki de her şeyden daha fazla dikkat çekilmesi gereken şey, söz konusu yabancılaşma felsefesinin insanlık deneyimindeki hayati önemi olan her şeye ne kadar da yabancı olduğudur. Başarısı, mitolojisinin bize insanlık durumuna dair bir içgörüyü -hayır, en derin içgörüyü- sunan bir mitoloji olarak takdim edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Okri'nin siyasi süreci tasviri aksini göstermektedir. O süreçte;

Siyasi partiler savaşlarını ruhani alanlarda, dünyevi endişelerimizin ötesinde yürütüler. Kavga ettiler ve birbirlerine karşı mitolojiler savurdular. Herbalistler, büyücüler, sihirbazlar ve cadılar taraf tuttu; kamyonlar sokaklarda oy için savaşırken onlar da ruhlar dünyasında üstünlük için savaştılar. Cinleri ve kimeraları, succubi, incubi ve hayaletleri yanlarına çağırdılar; eski savaşçıların, politikacıların ve stratejistlerin hayaletlerini askere aldılar; gurbetçi ruhları kiraladılar.⁵⁵

Marksizm, olağanüstü iyi pazarlanmış bir karşı mitolojiden ibarettir. Batı Afrika edebiyat çevrelerinde Marksizm, Afrika geleneklerine yabancılığı Wole Soyinka gibiler tarafından defalarca ortaya çıkarılan, ama entellektüellerin bu afyonuna zaten bağımlı olan yazarlar tarafından elçileri kınanan bir gurbetçi ruhudur.⁵⁶

O halde bu koşullar altında ne yapmak gerekir? Eğer Okri haklıysa, cevap şudur: çok az şey. Marksizm dünyayı kavrayışımıza rehberlik etmek bir yana, onun tarafından tüketilecektir. Zamanla, aklıktan gözü kararmış olan yol tarafından yutulacaktır. Kapitalizme karşı çıkan ve bütün sanatı Marksist ‘ezilme teorisi’nin merceğinden gören Marksist edebiyat eleştirmenleri de aynı şekilde ellerindeki aletlerin açamadığı eserler tarafından tüketileceklerdir. İster Zenginler Partisi’nden isterse Yoksullar Partisi’nden olsun, iktidar seçkinlerinin düşüncelerini değiştirmeye çalışmanın pek bir anlamı yoktur. Bu eleştirileri tamamen es geçmek ve dünyaya ütopyacı olmayanların gözünden bakmak çok daha iyidir.

Ne de olsa, Marksistler çok uzun zamandır dünyayı değiştirmeye çalışırken yalpalayıp duruyorlar; oysa önemli olan, onu anlamaktır.⁵⁷

54 Demotik (demotic): halkın, halka ait, halkla ilgili, ammeye yahut kamuya ait. (ç.n.)

55 Age, s. 495.

56 Soyinka'nın Batı Afrika'daki gelişmelere bakış açısı için bkz. *The Open Sore of a Continent: A Personal Narrative of the Nigerian Crisis* [Bir Kıtanın Açık Yarası: Nijerya Krizine Dair Kişisel Bir Anlatı] (New York: Oxford University Press, 1996) adlı kitabına bakınız.

57 Burada Marx'ın “filozoflar dünyayı anlamaya çalıştılar; oysa önemli olan onu değiştirmektir” sözüne ironik bir gönderme yapıldığına dikkati çekelim. (ç.n.)